

NIEUWSBRIEF

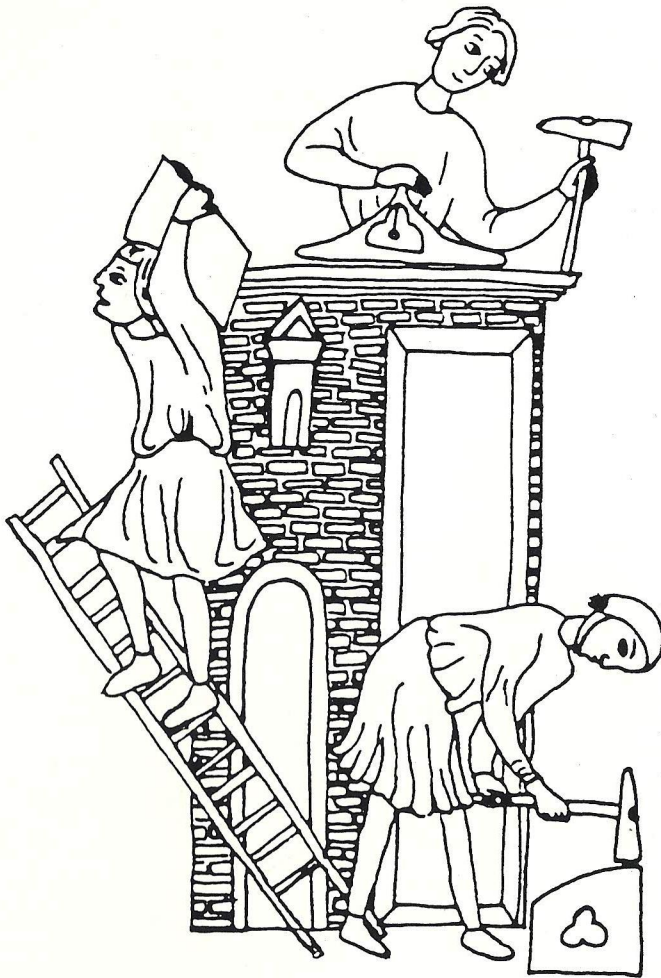
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

Nummer 11

September 1994

Stichting Bouwhistorie Nederland

Zwaansteeg 11 3511 VG Utrecht Postbank 273441

Algemeen bestuur: G.W. van Herwaarden (voorzitter)
G. Berends
A.H. van Drunen
H. Janse
B.J.M. Klück
J.M.H. Penders (onderwijs-coördinator)
K.J. Steehouwer
D.J. de Vries
D.J.K. Zweers

Dagelijks bestuur: R. Glaudemans (secretaris)
R.J.W.M. Gruben (penningmeester)
K. Emmens

Redactie Nieuwsbrief: R. Glaudemans
R.J.W.M. Gruben
D.J.K. Zweers

Redactieadres: Nieuwsbrief Bouwhistorie
Bethaniëstraat 4
5211 LJ 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-145225

Kopij / reacties: Vóór 1 december a.s. te zenden aan het bovenstaande redactieadres.
De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur).

Donateurs: U kunt donateur van de SBN worden door jaarlijks minimaal f. 25,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht.
U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de vier maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Wisselingen in het bestuur: afgetreden is Edsard Kylstra. Toegetreten zijn Dik Berends en Karel Emmens. Ikzelf legde in het begin van het jaar het voorzitterschap neer om meer tijd te krijgen voor het hoofddoel, wat ik mij gesteld heb: het doorgeven van kennis, die ik in de loop van bijna een halve eeuw heb kunnen vergaren. Het voorbereiden van publikaties en het optreden als docent bij diverse cursussen neemt veel tijd in beslag. Als adviseur zal ik mijn zegje in het bestuur blijven doen. Toen was het zaak op zoek te gaan naar een nieuwe voorzitter, waarvan we verwachtten, dat hij niet alleen ons vak een warm hart toedraagt, maar ook bekend is met de doelhoven van de politieke en ambtelijke wereld, die ons als vakgekkers zo onbekend is. Wil de bouwhistorie een breder draagvlak krijgen in de maatschappij, dan zal ook daar doorgeboord, gesondeerd en gehamerd moeten worden, om een paar bouwkundige termen te gebruiken. De gang van zaken rondom de ratificatie van het verdrag van Malta is tekenend voor het onvermogen van een bestuur, dat uitsluitend uit vaklieden bestaat. Het verheugt ons bijzonder, dat op verzoek van het bestuur na lange bedenktijd de heer Van Herwaarden heeft toegestemd om de vacante zetel van voorzitter van de SBN te bezetten. Hij is iemand die in de wereld van de monumentenzorg een lange staat van dienst heeft en daar niet alleen als ambtenaar bij betrokken is, maar zich vooral uit volle overtuiging en belangstelling in de monumentenwereld beweegt. Gijs, we zijn je bijzonder erkentelijk, dat je gehoor hebt willen geven aan ons dringende verzoek het voorzitterschap van de SBN op je te nemen.

Herman Janse

Donateursdag zaterdag 17 september 1994 Toespraak door de nieuwe voorzitter van de SBN

Voor u staat een voorzitter - ik zeg dat maar eerlijk - die zich zeer heeft afgevraagd of hij er wel goed aan deed voor u te gaan staan. Immers, ik ben geen vakbroeder en een "boegbeeld met politieke invloed", zoals het bestuur van de SBN zo graag wilde hebben, ben ik al helemaal niet. Ik heb er nimmer een geheim van gemaakt, dat ik weinig vrede had met de ontwikkelingen, die de monumentenzorg en "Zeist" de afgelopen tien jaren hebben doorgemaakt. Ik heb vaak het gevoel, dat de huidige monumentenwereld niet meer de mijne is. Waarom niet gezocht naar een jonger iemand, met een wat ander monumentenverleden dan mijn persoon, zo hield ik het bestuur voor.

Maar goed, het bestuur hield aan en ik ben natuurlijk altijd weer enthousiast

te maken, als het echt om monumenten gaat. Dus hebben wij afgesproken: laten wij het met elkaar proberen. Een outsider kan ook wel eens verfrissend zijn.

Maar u bent gewaarschuwd. Er komt een vreemde eend in uw bijt, die zo zijn eigen opvattingen heeft over "behoud". Wat voor mij de doorslag gaf, was dat ik in gesprek kwam met een bestuur, dat in grote lijnen daarover net zo dacht en zich net zo verbaasde over wat er wel en niet met monumenten gebeurde als ik. Ik wil daarop iets dieper ingaan, omdat ik dan als het ware vanzelf terecht kom bij de toekomstplannen van de SBN.

Voor mij staat het kennen van het monument centraal, dat wil zeggen een monument is niet een aardig plaatje, niet iets, om de vm. Minister van WVC te citeren, dat zich leent voor participatie, maar een monument is een bron voor onderzoek om net als het archeologische relict ons inzicht te vergroten in de leef- en woonomstandigheden van een maatschappij, die verleden tijd is geworden. Ik hoor tot degenen, die het woord monument in zijn letterlijk betekenis nemen: de herinnering aan het voorbije, een archiefstuk in situ. Dat onderzoek kan archeologisch, kunsthistorisch, architectuurhistorisch, sociaal-economisch of bouwhistorisch gericht zijn. Het aantrekkelijke van het monument is voor mij ook in het gelegen zijn in een bepaalde context, soms nog aansluitend bij het monument, soms daarvan geheel vervreemd door nieuwere ontwikkelingen. Het feit, dat het monument niet-museaal is, maar midden in de maatschappij van nu staat, maakt de vraag hoe het behouden kan worden zoveel interessanter en moeilijker dan het behoud van het gearchiveerde of museaal bewaarde relict.

Dat kennen acht ik de basisvoorwaarde voor het voeren van een op behoud gericht beleid. Slechts wanneer wij het monument helemaal kennen, kunnen wij het correct registreren en kunnen wij een verantwoord vergunningenbeleid voeren. Het documenteren en wetenschappelijk beschrijven van monumenten acht ik daarmee onlosmakelijk verbonden. Het zijn, zo meen ik, kernbegrippen en kernactiviteiten binnen het werkterrein, dat wij de monumentenzorg noemen.

Het schort, zoals wij allen weten, in ernstige mate aan onze bouwhistorische kennis van veel monumenten. Dat leidt in de praktijk tot onjuiste en onvolledige vermeldingen in het register, onjuiste beslissingen bij het verlenen van vergunningen en het dus bij voortduring verloren gaan van historische informatie en historische substantie.

De SBN is er om op basis van een duidelijke definiëring van het vakgebied en van haar doelstellingen daarop de aandacht te vestigen en daar wat aan te doen.

Dat betekent het maken en consequent uitvoeren van een actieplan in de richting van het onderwijs, en van beleidsvormers en -makers. In woord en

geschrift, door de Nieuwsbrief, door publikaties, door cursussen, door discussies enz. dient de SBN haar doelstellingen te verwezenlijken in het belang van een wetenschappelijk verantwoorde benadering en behandeling van het behoudsvraagstuk. In feite pleit de SBN voor een andere manier van omgaan met monumenten dan thans in de mode is.

De SBN heeft op dit punt al het nodige tot stand gebracht. Energiek moet op de ingeslagen weg verder gegaan worden waarbij zo nauw mogelijk moet worden samengewerkt met andere, verwante disciplines en verwante organisaties. Ook moet de SBN trachten de kloof, die er naar mijn indruk bestaat tussen om het maar simpel te zeggen, Zeist en Amersfoort, te overbruggen, of anders gezegd, de middeleeuwse periode weer meer in de beleidsmatige belangstelling te brengen.

Welnu, binnen dit algemene kader gaat de SBN verder aan de slag met het pleiten voor een bijzondere hoogleraarsstoel, met het samen met het NCM organiseren van cursussen - de eerste cursus vindt in november in Den Bosch plaats - met het samen met de KNOB organiseren van een studiedag op 12 mei 1995, waaraan hopelijk ook de VNG meewerkt, met de discussie over de normen, werkwijzen en methoden, waaraan het vakgebied moet voldoen en die moet leiden tot de definitieve vaststelling van richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek en met Nieuwsbrieven en andere publikaties.

De SBN zal de ontwikkeling van de Vereniging Open Monumenten met grote belangstelling volgen, omdat ook de SBN een open oog hoopt te vinden voor een nieuwe benadering van monumenten. Zoals Ubbo Hylkema eens opmerkte: de monumentenzorg moet zich weer met monumentenzorg gaan bezighouden. En zo is het maar net. Het oude monument moet weer de aandacht krijgen, waarop het recht heeft.

Koos Steehouwer begint zijn door de Stichting Open Monumentendag uitgegeven boekje *Bouwgeschiedenis van monumenten* met de zin 'Men zou kunnen denken, dat de monumentenzorg in ons land nu wel bijna "af" is'. En even verder schrijft hij: 'Dus zou er anno 1992 eigenlijk nog iets nieuw te melden zijn over onze oude monumenten?' Mét hem - ik gaf het al aan - meen ik 'nou en of'. De SBN heeft de media en de monumentenwereld al enkele keren verrast met veel nieuws. Daar zullen wij op een zo prikkelend mogelijke wijze mee doorgaan tot en met een boek, op basis waarvan via de buis aan allen, die daarvoor open staan, duidelijk gemaakt zal worden wat bouwhistorie is en waarom bouwhistorisch onderzoek nodig is.

Gijs van Herwaarden

Donateursdag zaterdag 17 september 1994 De toekomst van het bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam

Mijn bijdrage aan deze studiedag zal gaan over het bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam. En om maar met de deur in huis te vallen: een voordracht over het bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam kan zeer kort zijn, want er wordt hier niet zoveel aan gedaan. Hoe komt dat, en wat kunnen we eraan doen om dat te verbeteren? Dat zijn de vragen waarvoor wij ons gesteld zien, en waarop ik iets van een antwoord zal trachten te formuleren.

Wanneer men iets wil zeggen over de toekomst, moet men beginnen bij het verleden. Wat is er in het verleden gedaan aan bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam? Alles bij elkaar best wel veel. De grote restauraties uit de jaren '50 en '60 van de Oude en Nieuwe kerken zijn intensief bouwhistorisch begeleid. Maar: hoewel deze restauraties al meer dan 15 jaar geleden zijn afgesloten, en de Oude Kerk alweer aan een restauratie toe is, heeft dat onderzoek nog steeds niet geleid tot een publikatie. Met zeer veel moeite is de RDMZ nu bezig een monografie over de bouw- en restauratiegeschiedenis van de Oude Kerk af te ronden, en de dozen met alle documentatiegegevens van de Nieuwe Kerk staan in Zeist ergens op een zolder te wachten op verwerking tot een publikatie. Als dat nog lang duurt zal niemand nog wijs kunnen worden uit al de papieren omdat alle betrokkenen, die dat misschien nog zouden weten, zullen zijn overleden. Overigens is Amsterdam daarin niet uniek: zelf heb ik indertijd actief geijverd voor het uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek tijdens de restauratie van de St. Bavokerk in Haarlem, dat is ook gebeurd, maar dat heeft ook daar nog steeds geen publikatie opgeleverd.

De genoemde voorbeelden betreffen initiatieven van het Rijk. Wat deed de gemeente? Er was sedert 1953 een gemeentelijk Bureau Monumentenzorg, dat tot taak had de uitvoering van de Monumentenzorg in Amsterdam, zeer ruim omschreven. Daaronder werd ook verstaan "*het verrichten of doen verrichten van bouwhistorisch onderzoek*". De eerste directeur van het Bureau, mijn voorganger Ruud Meischke, heeft zijn sporen verdiend op het gebied van architectuurhistorisch onderzoek. Hij heeft vele monumentale en vooraanstaande publikaties op zijn naam staan op dat gebied, maar toch kun je die niet onder de term bouwhistorische publikaties rangschikken. Het bouwhistorisch onderzoek in de betekenis, waar wij daar vandaag over spreken, werd bij het Bureau eigenlijk voor het eerst ter hand genomen door een latere opvolger van Meischke, Henk Zantkuyl, intussen ook gelauwerd als een van de grote kenners

op het gebied van de oude bouwkunst. Zantkuyl was de grote initiator van het Amsterdamse woonhuisonderzoek. In een co-productie met Meischke verscheen van hem het monumentale standaardwerk *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800*, uitgegeven t.g.v. het 60-jarig bestaan van de Vereniging Hendrick de Keyser, waarin veel van de Amsterdamse onderzoeksresultaten waren verwerkt. Ondanks deze activiteiten en publikaties in o.a. *Amstelodamum*, kan je niet zeggen, dat het bouwhistorisch onderzoek structureel in de Bureau-activiteiten was opgenomen, alle goedbedoelde pogingen ten spijt. En, als we de lijn doortrekken naar het heden, moeten we constateren, dat dat nog steeds niet het geval is.

In die tijd, we spreken over de jaren '50 en '60, beleefde het Bureau in Amsterdam een bloeiperiode, waaraan soms nog met weemoed wordt teruggedacht. Amsterdam nam een vooraanstaande plaats in bij de Nederlandse monumentenzorg. De eerste directeur, Meischke, is later ook directeur van de RDMZ geworden. Misschien is het Bureau het slachtoffer geworden van de wet op de remnende voorsprong, want die eerste positie heeft het Bureau al lang niet meer. Hoogste tijd om daaraan wat te doen. Ik wil overigens niet beweren, dat monumentenzorg in Amsterdam niet zou leven, integendeel, iedereen hier is overtuigd van het belang en de waarde van de monumenten, maar dat is zo vanzelfsprekend geworden, dat er niet meer fundamenteel over wordt nagedacht. De monumentenzorg in Amsterdam is daardoor erg lang traditioneel gericht geweest op de objectgerichte zorg. Het integrale denken is pas de laatste jaren enigszins begonnen. De positie van het Bouwhistorisch onderzoek is hierdoor ook onderbelicht gebleven. Te weinig aandacht dus voor het Bouwhistorisch onderzoek ten gevolge van andere prioriteiten, n.l. de restauraties.

En dat is vreemd, want bouwhistorisch onderzoek is toch inherent aan monumentenzorg? Bij het bestuderen van ons gebouwde erfgoed met het doel ervan te leren of het te behouden ontkom je niet aan de bouwhistorie, d.w.z. de geschiedenis van het bouwen. De kennis daarvan is onontbeerlijk voor het herkennen en begrijpen van de ontwikkeling van oude gebouwen. Zeker als men een restauratieplan opstelt is dat nodig, ja, het is zelfs een absolute voorwaarde. Hoe kun je anders een verantwoord restauratieplan maken? Natuurlijk gebeurt dat onderzoek dan ook wel, maar dan op verschillende plaatsen en op verschillende niveaus.

Na de bloeiperiode van het Bureau Monumentenzorg, zakte het een beetje in met het bouwhistorisch onderzoek. Er werd veel op de oude roem geteerd, maar echt

nieuwe, laat staan vernieuwende activiteiten kwamen er niet. Zantkuyl vertrok bij het Bureau en nam zijn kennis en onderzoek mee, al heeft hij deze altijd zonder problemen voor het Bureau beschikbaar gehouden, en het Bureau ook ingeschakeld bij zijn werkzaamheden daarna. Onderzoek van buitenaf aange-stuurd dus.

Er wordt ook wel een andere reden genoemd, waarom het bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam een beetje stiefmoederlijk behandeld is geweest. En dat is deze: de stad is niet zo oud als vele andere steden, waar het bouwhistorisch onderzoek de geschiedenis met enkele eeuwen heeft verlengd, zoals het persbericht van deze studiedag vermeldt. Nu heeft Jan Baart toch kans gezien om de geschiedenis te herschrijven met de vondst van de funderingen onder de Kolk, maar het merendeel van de bebouwing dateert toch uit de 17de eeuw of van later datum. Bouwhistorie wordt al gauw gerelateerd aan de middeleeuwen. Dat brengt mij bij een belangrijk punt: bouwhistorie bestrijkt de geschiedenis tot op de dag van vandaag. Natuurlijk zijn ook de 17de, 18de en 19de eeuwse panden het waard bouwhistorisch onderzocht te worden. Enkele jaren geleden was ik op een zomercursus "Restauratie en behoud van het architectonisch erfgoed" in Engeland, waaraan ook Amerikanen deelnamen. Iedere deelnemer liet iets zien van waar hij thuis mee bezig was, en deze Amerikanen gaven een verslag van een restauratie van een huis uit plm. 1880 in een nederzetting van een godsdienstige sekte ergens in het westen van de VS. Men had daarvoor een bouwhistorisch onderzoek verricht, dat onze begrippen te boven gaat. Ieder verflaagje, letterlijk ieder spijkertje werd onderzocht. Zelfs de riolering van fabrieksmatig geproduceerde grespijpen werd zorgvuldig gedocumenteerd. In dit geval betrof het een museale restauratie, dus het is niet helemaal vergelijkbaar met de situaties waarin wij werken, maar toch. De geschiedenis van de VS is korter dan die van Europa en de te onderzoeken objecten zijn dus minder oud. Dat hoeft niet te betekenen, dat daarom geen bouwhistorisch onderzoek zou hoeven te worden verricht. Datzelfde geldt dus ook een beetje voor Amsterdam. Bouwhistorisch onderzoek is niet aan perioden gebonden en in Amsterdam hoort het zonder meer thuis.

Welke rol zou bouwhistorisch onderzoek in Amsterdam kunnen vervullen? Het probleem is nu vaak dat bouwhistorisch onderzoek te laat wordt ingeschakeld. Niet alleen bij restauratie of sloop van oude gebouwen, maar ook bij grootschalige ontwikkelingen als de zgn. grootstedelijke of grote projecten, denkt u hierbij aan de Kolk. Het Bureau Monumentenzorg heeft zich als taak gesteld bij dit soort projecten in een vroeg stadium rapportages te maken over de cultuurhisto-

rische waarden. Deze bestaan uit een inventarisatie van de waarden, het aangeven van de gevolgen van de uitvoering van het project en aanbevelingen hoe om te gaan met eventuele bedreigingen en kansen. Zo gebeurt dit op het ogenblik met het project Noord-Zuidlijn van de metro. Hierin heeft het bouwhistorisch onderzoek een belangrijke plaats, evenals met de archeologie, om juist die waarden aan te geven, die je op het eerste gezicht niet vermoedt, zoals de ouderdom en betekenis van de historische structuur, die zich achter een soms oninteressante façade bevindt.

Ik hoef in dit gezelschap niet uit te leggen, wat bouwhistorisch onderzoek precies is. Dat weet U beter dan ik. Wel is het aardig om te constateren, dat het geen discipline betreft, waarvoor een pasklare opleiding bestaat, of een bepaald diploma. De bouwhistorici van vandaag worden in de praktijk gevormd; er zijn in het land verschillende "broedplaatsen" voor bouwhistorici, die meestal vanuit verschillende achtergronden in het vak terecht zijn gekomen. Ruwweg zijn er twee bloedgroepen aan te geven: de bouwkundigen en de kunst(architectuur)historici. Het lijkt mij aardig eens een klein onderzoekje te doen, om te zien, of deze uitspraak bevestigd wordt. Wil ieder van de aanwezigen, die op het gebied van het bouwhistorisch onderzoek actief is, en een bouwkundige achtergrond heeft, zijn vinger opsteken? En wie vanuit een kunst- of architectuurhistorische richting is? [50/50, red]

Op welke niveaus treffen we de hiervoor genoemde broedplaatsen aan? Om te beginnen bij het Rijk. De RDMZ verricht bouwhistorisch onderzoek in het kader van de monumentenbeschrijving, maar ook wel bij en tijdens de uitvoering van belangrijke restauraties. Veel capaciteit is bij die dienst niet aanwezig, wel nemen de bouwhistorische medewerkers een toonaangevende plaats in de wereld van het bouwhistorisch onderzoek in (Berends, de Vries). Het Rijk heeft daarmee een voorbeeldfunctie. Een andere rijksdienst, waar bouwhistorisch onderzoek wordt uitgevoerd of die dat laat uitvoeren is de Rijksgebouwendienst, het Bureau Rijksbouwmeester. We kennen allemaal wel de prachtige bouwhistorische documentaties en waardebeoordelingen, die deze dienst van de monumenten in rijkseigendom produceert. Veel wordt daarbij uitbesteed, ik zei het al.

Op provinciaal niveau gebeurt naar mijn weten niet veel op dit gebied. Ik geloof, dat alleen Drenthe in dit opzicht actief is, maar dat heeft te maken met de bijzondere positionering van de monumentenzorg in die provincie.

Bij gemeenten gebeurt erg veel, maar dat "erg veel" moet relatief gezien

worden. Absoluut gebeurt er namelijk veel te weinig. Toch, we kennen ze allemaal, de goede voorbeelden van Utrecht en 's-Hertogenbosch, en vele andere. Goede voorbeelden, die met recht tot voorbeeld kunnen worden gesteld, zeker voor Amsterdam. We constateerden al, dat bij het Bureau Monumentenzorg in Amsterdam het bouwhistorisch onderzoek niet structureel in de activiteiten is opgenomen. Veel wordt uitbesteed omdat de binnen het Bureau aanwezige capaciteit veel te gering is: zeggen en schrijve 1 formatieplaats op een totaal van 28. Nu kan capaciteit worden uitgebreid met tijdelijke krachten, en dat gebeurt dan ook. Dat biedt tevens de mogelijkheid van het ontwikkelen van de "broedplaatsfunctie" van het Bureau. De gemeentelijke bureaus en diensten zijn bij uitstek de plaatsen, waar bouwhistorisch onderzoek in praktijk kan worden gebracht en het vak kan worden geleerd. Dat brengt mij dan bij mijn tweede punt: overheidsdiensten moeten een broedplaats zijn voor de ontwikkeling van het bouwhistorisch onderzoek. Daarmee is overigens niet gezegd, dat bouwhistorisch onderzoek een specifieke overheidszaak is. Maar de kweekfunctie wel degelijk, omdat dat nooit kostendekkend kan gebeuren. Universiteiten zijn ook broedplaatsen, natuurlijk, maar die staan in principe alleen open voor ingeschreven studenten en opereren per definitie op academisch niveau. MBO en LBO-niveau kan alleen bij overheidsdiensten terecht, los van enkele incidentele projecten bij de onderwijsinstellingen. Het ligt in het voornemen de rol van het Bureau Monumentenzorg in Amsterdam als broedplaats te versterken.

Dat brengt me op een ander punt. Bij de goede voorbeelden in het land zien we, dat bouwhistorie altijd samengaat met archeologie. Beide disciplines versterken elkaar en hebben zodoende een sterkere positie binnen het gemeentelijk apparaat. In Amsterdam is dat niet het geval; de archeologie is ondergebracht bij de Dienst Stedelijk Beheer. We staan in Amsterdam aan de vooravond van grote bestuurlijke hervormingen. De huidige gemeente Amsterdam wordt in 1998 opgeheven en zal opgaan in een nieuw te vormen stadsprovincie ROA, een vreselijke term, maar tot nu toe is er nog niets anders. Die ontwikkeling zal grote gevolgen krijgen voor het Bureau Monumentenzorg. De toekomstige positie is nog niet duidelijk, maar zal komen te liggen tussen twee uitersten: een plaats als gemeentelijk bureau voor de nieuwe gemeente Binnenstad, en een plaats als regionaal bureau, als facilitair bureau voor het hele ROA-gebied, dat zich uitstrekt van Haarlemmermeer tot Beemster en van Edam tot Amstelveen. In dat kader is het zinvol ook over de inhoudelijke taken van de monumentenzorg na te denken en nieuwe ontwikkelingen op te nemen. Per slot van rekening gaat het veeleer om het behartigen van cultuurhistorische belangen in brede zin,

dus zowel monumenten, archeologie en landschap. Volgens de jongste ontwikkelingen zal de archeologie sterker moeten worden ingebed in andere beleidsterreinen, met name de RO. Dat geldt ook voor de monumentenzorg, en voor de landschappelijke waarden was dat altijd al het geval. Er is dus veel voor te zeggen in het kader van de bestuurlijke ontwikkelingen te denken aan een integratie van monumentenzorg en archeologie. Jan Baart en ik hebben daarover al eens van gedachten gewisseld, en het leek ons pas opportuun in ROA-verband. Bouwhistorisch onderzoek als onderdeel van monumentenzorg is altijd op een kunstmatige manier gescheiden geweest van de archeologie, terwijl het toch eigenlijk een discipline is. Het maaiveld is een volstrekt willekeurige en onlogische scheidslijn. Beide kunnen elkaar versterken, en dat is in ons aller belang.

Resumerend en afsluitend kom ik tot de volgende hoofdpunten:

1. Bouwhistorisch onderzoek is niet gebonden aan perioden in de geschiedenis en dient ook in Amsterdam met kracht ter hand te worden genomen;
2. bij de financiering moet meer getracht worden het principe "*de verstoorder betaalt*", zoals is vastgelegd in de Conventie van Malta, toe te passen. Deze geldt natuurlijk evenzeer voor bouwhistorisch onderzoek;
3. het gemeentelijk Bureau Monumentenzorg moet als initiator, stimulator en uitvoerder van bouwhistorisch onderzoek een broedplaats voor bouwhistorici worden, en
4. bouwhistorisch onderzoek en archeologie betreffen in feite één beleidsterrein en het verdient aanbeveling tot een integratie te komen.

Rob Apell

Discussieplatform op 23 november 1994

In deze Nieuwsbrief SBN staan drie bijdragen voor de discussie die de SBN in samenwerking met het Platform Bouwhistorie te Zeist organiseert. De schrijvers zullen hun ideeën op 23 november kort toelichten, waarna er onder leiding van Gijs van Herwaarden een gedachtenwisseling plaats zal vinden tussen het liefst alle practiserende bouwhistorici. Van hetgeen besproken is zal verslag worden gedaan. Het ligt in de bedoeling om in werkgroepverband tot een verdere uitwerking van het besprokene te komen. Gedacht wordt o.a. aan richtlijnen, uitgangspunten, produktomschrijvingen en andere zaken die voor ons nog jonge

vakgebied van groot belang zijn.

Een van de hoofddoelstellingen van de SBN is het ontwikkelen van de bouwhistorie in praktische en wetenschappelijke zin. In de eerste *Nieuwsbrief Bouwhistorie* (maart 1992) staan ontwerp-richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek. Dit stuk, opgesteld door een werkgroep, zal verder uitgewerkt moeten worden. Hoewel we ons realiseren dat drukbezette bouwhistorici deze wat zwaardere kost liever van zich afschuiven, is het naar onze mening in ons aller belang dat de gedachtenwisseling op gang blijft. De SBN wil, als deze studiebijeenkomst vruchten afwerpt, eens per jaar een inhoudelijk onderwerp ter discussie stellen.

Op 23 november staan de wetenschappelijke aspecten van het bouwhistorisch onderzoek op de agenda. In werkgroepverband zullen komend jaar de praktische en theoretische richtlijnen verder uitgewerkt moeten worden. Degene die hieraan mee willen werken kunnen zich op 23 november opgeven.

Namens het bestuur en de werkgroep Richtlijnen (bd) *A. van Drunen*.

Bouwhistorie en wetenschap(sfilosofie)

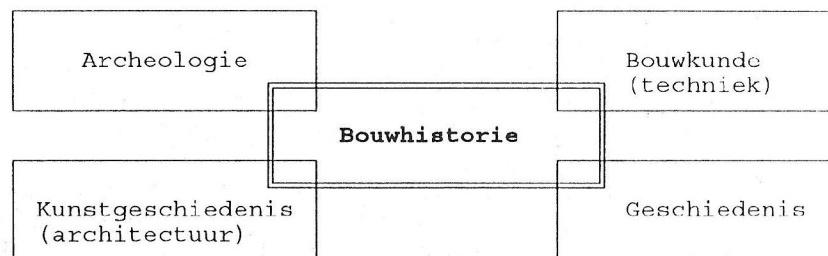
Door de oprichting van de Stichting Bouwhistorie Nederland (SBN) is de bouwhistorie in Nederland in een nieuwe fase geraakt. In 1992 maakte de pioniersfase plaats voor een eerste institutionele fase. Net als bij vergelijkbare kleine specialistische disciplines viel dit samen met een intentieverklaring van wat "bouwhistorisch onderzoek nu eigenlijk is"¹. Het doel van deze plaatsbepaling was zowel intern de leden te binden, als naar buiten toe het specialisme af te bakenen en gestructureerd te etaleren om daardoor de te verwachten beunhazerij te ontmoedigen.

De ontwikkeling van een nieuwe specialistische discipline, tussen meer traditioneel ingestelde en grotere vakdisciplines, leidt vaak tot groeistuipen. Deze bijdrage stelt zich ten doel bouwstenen te leveren voor een discussie over het *wat, waarom en hoe* van de bouwhistoriebeoefening in een poging om de bestaande discussie niet te verengen tot enkel technieken of vereisten, maar om tot een aanzet te komen tot een toekomstvisie. Dat deze tekst geschreven is door een onderzoeker die wel bij bouwhistorici voor kunsthistoricus doorgaat, bij kunsthistorici voor computertheoreticus en bij computertheoretici voor bouwhistoricus, staat garant voor een gekleurde en persoonlijke visie en voor

bouwhistorici opmerkelijke literatuurverwijzingen. Twee fundamentele overwegingen zullen als leidraad voor dit verhaal dienen: 'wat is de bijdrage aan de wetenschap?' en 'wat is de kracht van gegevensoverdracht?'

Wat is de essentie?

Goed beschouwd is het specialisme van de bouwhistorie ingeklemd tussen de disciplines der archeologie, bouwkunde, geschiedenis en kunstgeschiedenis. Enerzijds wordt door bouwhistorici vol verwachting naar deze disciplines opgekeken, vooral waar het gaat om de aldaar gebruikte moderne technieken. Anderzijds wordt betreurd dat het gebruik van de bouwhistorie daar nog zo weinig wortel heeft geschoten. Zo zijn gebouwen in het themapark Archeon bouwhistorisch verre van correct, had het onderzoek naar *Constructies van ijzer en beton*², met wat meer historische kennis toegekund en dat naar *Pieter Post*³ bouwhistorisch beter onderbouwd kunnen worden. Ook was bij *De verstening van Deventer*⁴ wat meer kennis van het bouwproces gewenst geweest. Kortom voorbeelden te over van projecten waar de bouwhistorie een zinnige bijdrage zou kunnen leveren aan de "mainstream" historische wetenschappen. Dat dit nog niet gebeurd is, geeft te denken.

Afb. 1. Bouwhistorie als deelverzameling van vier historische disciplines.

De essentie van bouwhistorie is zijn fundamentele **objectgerichtheid**. Door het centraal stellen van het object (lees: gebouw) onderscheidt de bouwhistorie zich van andere disciplines. Het specifieke doel daarbij is om primair de "groei" van het gebouw in kaart (lees: in tekening) te brengen. Dit "lezen" van het gebouw levert gegevens op die nergens elders te vinden zijn en de gegevens krijgen daardoor waarde als bron.

Deze ontegenzeggelijk positieve waarde kent echter ook zijn schaduwzijde. Dat de bouwhistorische resultaten door anderen nog onvoldoende op hun juiste

waarde geschat worden, komt voort uit het bij de buitenwereld vaak levende idee dat bouwhistorie een pragmatische en in zichzelf gekeerde hulpwetenschap is met een (neo-)positivistische obsessie en een monografisch-exemplarische uitwerking; tamelijk monomaan, belerend naar buiten en navelstaarderig naar binnen. Dit laatste is makkelijk af te leiden uit de noten van bouwhistorische artikelen of uit de syllabus van de cursus *Inleiding tot de Bouwhistorie*, waarin een beperkte groep literatuur overmatig wordt geciteerd en veel andere literatuur wordt genegeerd, bijvoorbeeld als het over natuursteen gaat wel Slinger, Janse & Berends, *Natuursteen in Monumenten*⁵, maar niet Van der Kloes, *Natuursteen*⁶.

Een belangrijke oorzaak voor dit idee is te vinden in de praktijk van het bouwhistorische werk, waar constant en in hoog tempo voor de sloop of restauratie van een gebouw uit gewerkt moet worden. Bouwhistorie heeft met de archeologie gemeen dat de dagelijkse gang van zaken noodgedwongen bepaald wordt door een aaneenschakeling van "noodopgravingen", uitmondend in een altijd hijgende "bouwhistorische brandweer" (de BB). Wel zijn dit doorgaans de klussen waar een (geringe) financiële vergoeding tegenover staat. Het gevaar is echter dat een dergelijke gang van zaken op de lange termijn kan leiden tot het ontstaan van een groep "veldtechnici", die uitermate deskundig is in het in kaart brengen van de geschiedenis van dat ene gebouw, en - indien daar geld voor is - ook in staat is tot een verslaglegging van de bevindingen, maar niet kan komen tot de bijbehorende wetenschappelijke analyse.

Om dit tegen te gaan zou de SBN een rol kunnen spelen. Bij sommige archeologische disciplines is in het verleden al geopperd om een korte periode van reflectie in te lassen alvorens met verbeterd inzicht en vernieuwd elan opnieuw de weerbarstige en veeleisende praktijk te lijf te gaan. Om de wetenschap "verder te brengen" kan het zijn dat af en toe één dag geconcentreerd nadenken zinniger blijkt dan één hele week gegevens verzamelen.

Wat is het doel?

De vraag naar het doel van de bouwhistorie is makkelijker gesteld dan beantwoord. Misschien zijn er wel meerdere doelen en verschillende doelgroepen? Het laatste woord is hier nog niet over gezegd, maar enige reflectie op korte termijn is noodzakelijk. De pogingen tot nu toe hebben echter enkel tot discussies geleid waarbij vooral langs elkaar heen gepraat werd. De belangrijkste oorzaak hiervoor is het gebrek aan methodisch kader. Nu is wetenschapsfilosofie bij lange na niet het meest geliefde onderwerp van bouwhistorici (en van vele andere wetenschappers). Toch is het een noodzakelijk kwaad, al was het alleen maar om onderscheid aan te kunnen brengen tussen methoden en technieken

enerzijds en methodologie anderzijds, of tussen begrippen als gegevens, informatie en kennis, maar ook waar het gaat om het stellen van hypothesen of de bewijskracht van bevindingen.

De bouwhistorie is naar mijn smaak momenteel teveel naar binnen gericht, met een overwegend *interne doelstelling* en een beperkt aantal collega-bouwhistorici als doelgroep. De nadruk ligt daarbij op het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens. Methodisch reikt dit doorgaans niet verder dan observatie of, op zijn best, inductie gebaseerd op impliciete hypothesen⁷; fragmentarisch, fenomenologisch maar vooral evolutionair van karakter⁸. Keer op keer blijkt dat de vraag naar het *waar* en *wanneer* voorkomen van specifieke bouwhistorische elementen als, bijvoorbeeld, een bepaalde kapconstructie makkelijker gesteld en beantwoord kan worden dan het *hoe* en *waarom*. Juist dit laatste, de analyse van de gevonden gegevens, is voor de toekomst van het vak bouwhistorie belangrijk. Dit impliceert echter methodologische aspecten als het stellen van hypothesen en het zoeken naar parameters. Door bewust gegevens uit een overdaad aan informatie te expliciteren, kan tot een gestructureerde datareductie gekomen worden, resulterend in relevante gegevens. Hiertussen kunnen vervolgens relaties aangebracht worden om uiteindelijk tot een beter inzicht te geraken.

Enkel het lezen van de bovenstaande zinnen zal sommigen de lust tot verder lezen al ontnomen hebben. Wat blijft is echter dat een blijvende nadruk op enkel het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens en het documenteren van bouwhistorische wetenswaardigheden het gevaar inhoudt, dat kundige bouwhistorici zich teveel en te lang op een te laag niveau bezig houden. Ze beperken zich dan tot primair *voorwaardenscheppende* in plaats van *analytische* activiteiten. De daarbij bestaande neiging om teveel naar de prestaties van onze Oosterburen te kijken, werkt niet in ons voordeel. Voor de spreekwoordelijke Duitse Gründlichkeit hebben we gewoon de menskracht niet. De huidige manier van kennisoverdracht draagt hier ook in negatieve zin aan bij. Deze geschiedt teveel mondeling, ligt nog teveel opgesloten in schimmige kaartenbakken (dan wel databases) of loopt teveel via onevenredig veel energie opslurpende en weinig effect sorterende "grijze" publikaties (d.w.z. publikaties die niet officieel zijn uitgegeven en daardoor slechts een beperkt publiek kunnen bereiken).

De nadruk die soms gelegd wordt op het gebruiken van moderne technieken werkt eveneens niet zelden contraproductief. Het maken van een echt "massgerechte Bauaufnahme"⁹, al dan niet via fotogrammetrie, kost veel geld en tijd, maar of het echt altijd nodig is, kan de vraag zijn. Ook nieuwe technieken als dendrochronologie en mortelonderzoek zijn op zich nuttig en waardevol, maar leggen een flink beslag op de beschikbare, doorgaans beperkte, onderzoeksmid-

delen en worden vaak onvoldoende gevolgd door een analyse van de bevindingen in groter verband. Het gevaar voor een bouwhistoricus om uiteindelijk enkel nette tekeningen aan te leveren die hoogstens als leuke illustratie, vaak te klein afgebeeld, in publikaties van andere wetenschappers afgedrukt zullen worden is niet denkbeeldig. Dat die wetenschappers daar vervolgens hun eigen, in onze ogen vaak verkeerde, conclusies uit zullen trekken, is dan deels onze eigen schuld.

Als we onze aandacht meer op het wetenschappelijke richten, dan blijkt het verzamelen van enkel meer gegevens niet de juiste weg. Een vergelijkbaar probleem doet zich al jaren voor bij historici die de computer gebruiken. Op hun jaarlijkse congres wemelt het van de onderzoekers die bij wijze van spreken niet de werking van een auto uitleggen, maar die van een Peugeot of van een Opel. Deze benadering die daar vaak als "me and my database" afgedaan wordt, kan mutatis mutandis voor bouwhistorici vertaald worden in "me and my building". Om deze situatie bij ons te voorkomen, zouden de twee in de inleiding gestelde vragen meer centraal gesteld moeten worden: 'wat is de bijdrage aan de wetenschap?' en hoe kan bereikt worden dat die bijdrage ook door anderen gelezen, gebruikt dan wel geciteerd wordt, oftewel 'wat is de kracht van gegevensoverdracht'¹⁰? Dit lijkt mij de *externe doelstelling* waar de bouwhistorie naar dient te streven. En dit zou uiteindelijk moeten leiden tot meer analytische publikaties in "mainstream" vakbladen van de vier genoemde historische disciplines.

Paradoxaal genoeg lijkt mij het streven naar deze externe doelstelling het meest gebaat bij het oprichten van een goed en goedkoop uitgegeven blad dat het midden houdt tussen onze *Nieuwsbrief Bouwhistorie* en het *Bulletin KNOB* en dat zich in eerste instantie richt op de leden van de SBN. Ook in andere verenigingen blijkt het mogelijk om uit de bestaande contributie naast een nieuwsbrief ook een jaarlijks cahier te produceren¹¹ en naar mijn mening zijn bestaande publicatiemogelijkheden onvoldoende; te regionaal gericht, of te glossy en kunsthistorisch (*Jaarboek Monumentenzorg*). In een op te zetten *Cahier van de SBN* zouden juist meer de methodologische en analytische artikelen hun plaats moeten krijgen. In feite zou dit kunnen geschieden als bij de uit 1988 daterende *Hausbau in den Niederlanden*¹², toen we voor de Tagung van de Arbeitskreis für Hausforschung ons beste beentje voor hebben gezet.

Waarom eigenlijk?

Nu is er in het verleden al wel het één en ander gepubliceerd op bouwhistorisch gebied. Wat daar mijns inziens aan ontbreekt, is zowel het uitbuiten van onze

kracht als bouwhistorici, als het bijspijkeren van onze zwakte. Onze kracht is gelegen in onze objectgerichtheid, het onderzoeken en in tekening brengen van het object. In dit opzicht is er een sterke verbinding met de archeologie en in feite ook met de industriële archeologie, maar minder met de kunstgeschiedenis. Onze zwakte steelt is het relateren van de gevonden gegevens aan de brede wetenschappelijke context. Voor het gebouw zelf gebeurt dit hier en daar al wel en wordt een bezoek aan het archief niet meer geschuwd. Op een grotere schaal komt er inmiddels ook enige beweging, niet in het minst uit de Overijsselse hoek¹³. Het verband met geschiedenis en kunstgeschiedenis is het gebruik van het *wetenschappelijk apparaat*, de methodologie en het literatuuronderzoek. Juist aan deze kant behoeft de bouwhistorie een duidelijke versterking. Nu is bekend dat negentig procent van de bestaande (kunst)historische literatuur uit bouwhistorisch oogpunt oninteressant is, toch is tien procent dat wel. Om een vrij willekeurig voorbeeld te noemen: bij het ontstaan van beton denken we aan het begin van deze eeuw, maar uit de literatuur blijkt dat er al rond 1850 een levendige discussie over gevoerd werd¹⁴.

Daarnaast zou er meer aandacht moeten komen voor een geografische en kwantitatieve onderbouwing van de gevonden gegevens. In *Hausbau in den Niederlanden* zijn al enige aanzetten van het eerste te vinden, bijvoorbeeld over de verspreiding van baksteenformaten¹⁵. De kwantitatieve onderbouwing staat echter nog in zijn kinderschoenen, maar vereist dan ook weer een grotere kennis van methodologie¹⁶. In de naaste toekomst zal daar meer aandacht aan geschonken moeten worden, bijvoorbeeld aan de historische ontwikkeling van bouwrijzen.

De context van het bouwhistorisch onderzoek verdient mijns inziens dus meer aandacht en dat impliceert meer lezen, niet enkel van het gebouw, maar ook van de geschreven context. Door op deze wijze meer afstand te nemen van de dagelijkse praktijk moet het mogelijk zijn om relaties aan te brengen tussen losse historische gebeurtenissen en zo tot een analyse te komen. Wel zijn er hier ten minste twee tegenwerpingen mogelijk; waarom moet er eigenlijk gepubliceerd worden en wie zal dat betalen? Op dit laatste kom ik verderop terug. Wat betreft het eerste: enkel verzamelen en opslaan van gegevens is onvoldoende. Het opzetten van een documentatiesysteem draagt niet bij tot een wezenlijke vermeerdering van kennis. Alle verwoede pogingen die elders gedaan worden ten spijt, is het invoeren van alle bestaande kennis (lees: gegevens) in de computer in feite vergelijkbaar met het uittypen van handgeschreven notities - nuttig, op zijn best voorwaardenscheppend en misschien wel erg tijdverspillend. Het is een wijd verbreide misvatting dat meer gegevens ook meer kennis en

inzicht impliceert¹⁷. Slechts geïnterpreteerde en in principe voor iedereen makkelijk toegankelijke, dus gepubliceerde, gegevens kunnen bijdragen tot onze kennis. Hét middel van overdracht is het geschreven woord en de afbeelding. Kennis is dan ook pas kennis, als die ook door anderen werkelijk gebruikt wordt.

Hoe te bereiken?

In feite zijn er twee soorten bouwhistorisch onderzoek: één die zich bezighoudt met de ontwikkelingsgeschiedenis van het specifieke gebouw en één die zich richt op de ontwikkelingsgeschiedenis van het bouwen. Beiden kunnen niet zonder elkaar, maar de vraag is waar het zwaartepunt gelegd dient te worden. Ik pleit voor het laatste. Op korte termijn lijkt mij zoiets als de voorgestelde *Cahiers SBN* een oplossing. Dat kan dan platform worden voor publikatie van "objectoverstijgende" analytische artikelen, het liefst gegroepeerd om een bepaald thema. In werkgroepverband, of op uitnodiging, zou aan een dergelijk thema gewerkt kunnen worden. De SBN zou hierbij een rol als stuurgroep kunnen spelen en ook voor de mogelijk te creëren buitengewoon hoogleraar bouwhistorie is hier een taak weggelegd.

Om een voorzet te geven: verdeeld over de tijd zijn een aantal thema's te bedenken die alle *de stad als centrum van de kennis van de bouwpraktijk* tot uitgangspunt hebben:

1. De bouwpraktijk ten tijde van de eerste versteningsvormen;
2. regionale verschillen en overeenkomsten in bouw en bouwpraktijk in de late middeleeuwen;
3. de invloed van de nieuwere tijd op het bouwproces;
4. de overgang van gildetraditie naar aannemerspraktijk, en
5. de perfectionering van materiaal en bouwtechniek¹⁸.

In het meest ideale geval kan op een dergelijke wijze stap voor stap gewerkt worden aan een boek over het bouwproces door de eeuwen heen.

Ook thema's met een andere benadering zijn te bedenken:

1. Bouwhistorische morfologie versus stedenbouwkundige theorie (bouwblokonderzoek, ofwel de morfologie van de plek, versus stedenbouwkundige typologie);
2. vorm en betekenis van materiaal en constructie (bouwen is niet alleen wonen, maar ook presentatie);
3. vorm en type, ontwikkeling en overgang van bouwhistorische vormen¹⁹, en
4. De ontwikkeling van gang en trap.

Resteren nog twee "probleempjes": wie zouden het werk moeten doen en wie zal dat betalen? Een nadeel, maar ook deels weer een voordeel, is dat je bouwhistorie niet zomaar even kan leren. Het zoeken naar studenten als uitvoerders, of naar assistenten in opleiding (AIO's) bij universiteiten lijkt mij daarom niet zinnig. Mensen in opleiding zijn niet direct de meest aangewezen personen om analytische verhalen te schrijven. Juist zij die het al geleerd hebben komen ervoor in aanmerking. Mocht er een bijzonder hoogleraar bouwhistorie komen, dan zou daar een wetenschappelijke impuls van uit moeten gaan.

Voor een financiële impuls zou meer bij andere instanties, zoals de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), te rade gegaan moeten worden. Misschien kan er gestreefd worden naar een soort banenpool voor free-lance onderzoekers betaald via het Victor de Stuers-fonds uit het onderzoeksbudget van de RDMZ. Zeker als deze dienst, zoals aangekondigd, tot een "kenniscentrum" uit wil groeien zou dit mijns inziens vrij makkelijk te realiseren en vooral voor de RDMZ een profijtelijke investering zijn. Daarbij komt nog dat op termijn een herinventarisering van bestaande rijksmonumenten op het programma staat en dat zal een taak zijn waar bouwhistorici beter voor zijn toegerust dan de meeste huidige MIP/MSP-medewerkers. Het is dan ook zaak dat de SBN zo snel mogelijk aansluiting zoekt bij het door de RDMZ ontwikkelde *Strategisch plan voor de Monumentenzorg*. Juist deze institutionele inbedding zal voor de ontwikkeling van de bouwhistorie in Nederland op middellange termijn cruciaal zijn.

Besluit?

De bouwhistorie in Nederland bevindt zich momenteel in een belangrijke overgangsfase. Om het belang van de bouwhistorie uit te kunnen dragen en een inbedding in andere disciplines gestalte te geven, zijn op korte termijn belangrijke beslissingen en zelfs attitudeveranderingen noodzakelijk. Om de specifieke bouwhistorische kennis over te kunnen brengen is allereerst een meer naar buiten gerichte benadering nodig en dit impliceert het streven naar een verbreding buiten de, zeg, dertig Nederlandse bouwhistorici die momenteel onderling erkenning genieten. Om het vak verder te kunnen brengen moet gewerkt worden aan een betere methodologische basis. Dit is te realiseren door meer te streven naar analyse van de inmiddels in ruime mate beschikbare bouwhistorische gegevens. Op korte termijn zou het creëren van een forum in de vorm van een jaarlijks verschijnend cahier een oplossing kunnen bieden. Daarin kunnen de resultaten van het werken aan grotere thema's betreffende de bouwhistorie gerealiseerd worden. Denken over deze thema's zou kunnen leiden

tot het structureren van onderzoekstrategieën, naar **meer methode, meer analyse en meer verband**. Bij de realisering hiervan zou zowel de mogelijke hoogleraar bouwhistorie als de RDMZ een rol kunnen spelen. De belangrijkste rol is echter weggelegd voor de SBN zelf. Mocht de SBN bovenstaande aanbevelingen op korte termijn kunnen realiseren dan heeft werkelijk de pioniersfase van de bouwhistorie in Nederland plaats gemaakt voor een levensvatbare institutionele fase.

Ronald Stenvert

Noten

1. Steehouwer, K.J., 'De ontwerp-richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek (discussiestuk)', *Nieuwsbrief Bouwhistorie* 1 (1992), 3-7.
2. Oosterhof, J. (red.), *Bouwtechniek in Nederland I: Constructies van ijzer en beton: gebouwen 1800-1940, overzicht en typologie* (Delft 1988).
3. Terwen, J.J. & K.A. Ottenheim, *Pieter Post (1608-1669) Architect* (Zutphen 1993).
4. Meyer, G.M. de & E.W.F. van den Elzen, *De verstening van Deventer: Huizen en mensen in de 14e eeuw* (Groningen 1982)
5. Slinger, A., H. Janse & G. Berends, *Natuursteen in Monumenten* (Baarn/-Zeist 1980)
6. Kloes, J.A. van der, *Onze Bouwmaterialen: deel I Natuursteen* (Maassluis 1908, 1ste druk 1893, 3de druk 1926).
7. Groot, A.D. de, *Methodologie* ('s-Gravenhage s.a. [1964]), met name 29-34. Vgl. Beerling, R.F., e.a., *Inleiding tot de wetenschapsleer* (Utrecht 1970); Dussen, W.J. van der, *Filosofie van de geschiedwetenschappen* (Leiden 1988); Geurts, J.P.M., *Feit en theorie: inleiding tot de wetenschapsleer* (Assen/Amsterdam 1975) en Kuypers, G., *ABC van een onderzoekspznet* (Muiderberg 1986).
8. Vgl. Steadman, Philip, *The Evolution of Designs: Biological analogy in architecture and the applied arts* (Cambridge e.a. 1979) en Theodorescu, Dinu, *Le Chapiteau Ionique Grec: essai Monographique* (Genève 1980).
9. Zie bv.: Cramer, Johannes, *Handbuch der Bauaufnahme* (Stuttgart 1984); Knopp, Gisbeth, Norbert Nussbaum & Ulrich Jacobs, *Bauforschung: Dokumentation und Auswertung* (Köln 1992); Grossmann, G. Ulrich, *Einführung in die historische Bauforschung* (Darmstadt 1993) en, vanuit

- de Engelse invalshoek: Swallow, Peter, David Watt & Robert Ashton, *Measurement and Recording of Historic Buildings* (Oxford 1993).
10. Over dit probleem zie: Latour, Bruno, *Wetenschap in actie: wetenschappers en technici in de maatschappij* (Amsterdam 1988).
 11. Vergelijk de nieuwsbrief en de cahiers van de Vereniging voor Geschiedenis en Informatiekunde, of de provinciaal historische bladen als de *Overijsselse Historische Bijdragen of Gelre*. Een dergelijk cahier van circa 128 pagina's moet op dit moment voor fl. 7.000,- á fl. 10.000,- te realiseren zijn.
 12. Grossman, G. Ulrich (Hrsg.), *Hausbau in den Niederlanden: bouwstenen voor oude woonhuizen in Nederland* (Marburg 1990).
 13. Zie: Kolman, Chr.J., *Naer de eisch van 't werck: de organisatie van het bouwen te Kampen 1450-1650* (Utrecht 1993); Vries, Dirk J. de, *Bouwen in de late middeleeuwen: stedelijke architectuur in het voormalige Overen Nedersticht* (Utrecht 1994) en in dit verband in mindere mate Stenvert, Ronald, *Constructing the Past: computer-Assisted Architectural-Historical Research* (Utrecht 1991).
 14. Burnell, George R., *Rudimentary treatise on limes, cements, morters, concretes, mastics, plastering, etc.* (London 1850) en 'Over de kunstmatische, steensoort het zoogenaamd Concrete', *Tijdschrift voor de Handwerksman en het Fabriekwezen in Nederland* 2 (1852), 93-101.
 15. *Hausbau in den Niederlanden*, op.cit., 75.
 16. Vgl. Lindblad, J. Thomas, *Statistiek voor historici* (Muiderberg 1984); Boonstra, O.W.A., P.K. Doorn & F.M.M. Hendrickx, *Voortgezette statistiek voor historici* (Muiderberg 1990) en Brulez, W., *Cultuur en getal: aspecten van de relatie economie-maatschappij-cultuur in Europa tussen 1400 en 1800* (Amsterdam 1986).
 17. Stenvert, Ronald, 'Neo-pointillisme, ofwel een oplossing op zoek naar problemen', *Cahier VGI* 8 (1994) (in druk).
 18. Dit is inclusief industrieel archeologisch onderzoek, dat mijns inziens gezien kan worden als een verbijzondering van de bouwhistorie van de nieuwste tijd.
 19. Vaak worden hierbij geciteerd: Dolfin, Marceline J., E.M. Kylstra & Jean Penders, *Utrecht: de huizen binnen de Singels* (Beschrijving & Overzicht) ('s-Gravenhage 1989); Temminck Groll, C.L., *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordwesteuropese steden* ('s-Gravenhage 1963) of Meischke, R. & H.J. Zantkuyl, *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800* (Haarlem 1969). Ook belangrijk zijn

echter: Panerai, Philippe et al., *Elements d'Analyse Urbaine* (Bruxelles s.a.); Castex, J., J.Ch. Depaule & Ph. Panerai, *De rationele stad, van bouwblok tot wooneenheid* (Nijmegen 1984); Fortier, Bruno, *La metropole imaginaire: un atlas de Paris XIXe-XXe siecles* (Parijs 1989); Moneo, Rafael, 'On Typology', *Oppositions* 13 (1978), 23-45 en Muratori, Saverio, *Studia per una operante storia urbana di Venezia* (Roma 1959).

Bouwhistorisch onderzoek bovengrondse archeologie?

In dit discussiestuk wil ik enkele van mijn ideeën uiteen zetten over een aantal aspecten van het bouwhistorisch onderzoek. Het stuk is een verkorte bewerking van enkele hoofdstukken uit mijn bijvaksriptie bouwhistorie, die ik als student archeologie in 1993 heb geschreven. De ideeën zijn gebaseerd op discussies met Ad van Drunen en sterk beïnvloed door mijn archeologische achtergrond. Met dit discussiestuk wil ik graag vanuit archeologische hoek een bijdrage leveren aan de discussie over de theorie van de bouwhistorie, met nadruk op de wetenschappelijke aspecten daarvan.

Wetenschap, monumentenzorg of beide?

Bouwhistorisch onderzoek is onder te verdelen in twee aspecten: het onderzoek dat gericht is op een adviserende taak bij de monumentenzorg en het onderzoek dat gericht is op een wetenschappelijke vraagstelling. Dit in tegenstelling tot de archeologie. Een archeoloog kan zich uitsluitend richten op wetenschappelijk onderzoek. In de bouwhistorie is wetenschappelijk onderzoek vaak verweven met onderzoek met een meer praktische, op de restauratie gerichte doelstelling. Om de theorie van de bouwhistorie te kunnen beschrijven en analyseren moet er mijns inziens een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen deze aspecten. Hierna zal ik me voornamelijk richten op de wetenschappelijke kant van het bouwhistorisch onderzoek.

Wat is bouwhistorisch onderzoek?

Bouwhistorisch onderzoek staat naar mijn mening parallel met de archeologie, de kunstgeschiedenis, geschiedenis (archiefontoerzoek) of historische geografie. Al deze disciplines zijn historische wetenschappen met als doel het menselijk handelen in het verleden te bestuderen, de mens staat daarbij centraal. Als bron om het menselijk handelen te bestuderen gebruikt de archeoloog alle in de grond

bewaard gebleven sporen daarvan, de archief-onderzoeker gebruikt geschreven bronnen en de bouwhistoricus alle in de gebouwde omgeving bewaard gebleven sporen. Het wetenschappelijke doel van bouwhistorisch onderzoek gaat dus verder dan de reconstructie van de bouwgeschiedenis van een gebouw, het gaat om de mensen die het hebben gebouwd en er hebben gewoond. Dit laatste staat parallel aan de archeologie, waar het niet zozeer gaat om de pot maar om de mens, die de pot gemaakt heeft. Deze wetenschappelijke doelstelling wordt in de archeologie door opdrachtgevers als vanzelfsprekend beschouwd. Men verwacht daarbij ook een wetenschappelijk verslag. In de bouwhistorie daarentegen wordt soms alles wat verder gaat dan de op de restauratiegerichte doelstelling als overbodig ervaren door de opdrachtgever. Het lijkt mij daarom in de eerste plaats belangrijk dat opdrachtgevers gaan beseffen dat het produkt, dat zij van een bouwhistoricus moeten verwachten, (ook) wetenschappelijk is. Hieraan moeten ook consequenties worden verbonden wat betreft tijd en financiën. Ik ben mij er natuurlijk van bewust dat dit (voorlopig) bij lang niet alle onderzoeken het geval zal zijn. Het lijkt het mij daarom belangrijk dat aan een bouwhistorisch onderzoek een soort wetenschappelijke minimum eis wordt gesteld: het onderzoek moet, ook al wil de opdrachtgever alleen maar een restauratieadvies, in ieder geval wetenschappelijk verantwoord worden uitgevoerd. Dit houdt onder andere in dat alle gegevens, die daarbij naar voren komen, zodanig worden vastgelegd, dat ze voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek beschikbaar en toegankelijk zijn.

Bouwhistorie als wetenschap

De wetenschappelijke variant van bouwhistorisch onderzoek vertoont grote overeenkomsten met archeologisch onderzoek. In de eerste plaats is de doelstelling overeenkomstig, aangezien ze beide proberen het menselijke handelen in het verleden te reconstrueren. Een andere overeenkomst is dat het te onderzoeken object na het onderzoek als historische bron meestal verloren is, dit in tegenstelling tot kunstgeschiedenis of archiefontoerzoek, waar de bron vaker gelezen en opnieuw geïnterpreteerd kan worden. Het is daarom belangrijk dat tijdens het onderzoek zoveel mogelijk gegevens worden verzameld en zodanig vastgelegd dat ze voor toekomstige onderzoeken toegankelijk zijn. Daarbij moet worden geprobeerd zo objectief mogelijk te werk te gaan. Hoewel er natuurlijk ook belangrijke verschillen zijn tussen de archeologie en bouwhistorie, bijvoorbeeld wat betreft de bronnen en de omstandigheden, waaronder het onderzoek plaats vindt, kunnen aan bouwhistorisch onderzoek mijns inziens toch dezelfde wetenschappelijke eisen worden gesteld als aan archeologisch

onderzoek. Enkele van die wetenschappelijke eisen zijn:

- Het onderzoek moet worden uitgevoerd door of onder leiding van een bouwhistoricus, die in staat is om vraagstellingen te formuleren, kritisch en analytisch te denken en flexibel in te spelen op de onderzoekssituatie.
- Voorafgaand aan het onderzoek moeten vraag- en doelstellingen worden geformuleerd, die het onderzoek structureren, richting geven en zonodig beperken. Bij het formuleren van de vraag- en doelstellingen wordt rekening gehouden met de mogelijkheden die het te onderzoeken object en de beschikbare tijd bieden.
- Tijdens het onderzoek moeten alle relevante gegevens, die in het zicht komen, zo volledig mogelijk worden gedocumenteerd. Hierbij dienen de reeds geformuleerde onderzoeksdoelstellingen als leidraad. In die gevallen, waarbij het onderzochte object na het onderzoek, tijdens verbouwing, verloren dreigt te gaan, moeten ook de gegevens worden verzameld, die niet direct voortvloeien uit de vraagstellingen. Het is dan zaak zoveel mogelijk informatie te redden. Het documenteren van gegevens houdt zowel het fotograferen en tekenen in als het maken van een schriftelijke verslaglegging. Deze documentaties vormen de primaire bron voor toekomstig onderzoek en moeten ook als zodanig worden behandeld en toegankelijk gemaakt.

Drie soorten onderzoek

In de archeologie zijn drie soorten onderzoek te onderscheiden. Deze drie vormen zouden ook in de bouwhistorie herkend kunnen worden, in ieder geval voor wat de wetenschappelijke variant betreft. Ze wijken ten dele af van de drie standaard vormen van bouwhistorisch onderzoek, die in de eerste nieuwsbrief van de SBN staan genoemd¹.

- **Uitgebreid, diepgaand onderzoek.** Deze vorm is de bouwhistorische variant van de archeologische opgraving. De kenmerken ervan zijn dat de onderzoeksvoortgang en de volgorde worden bepaald door wetenschappelijke vraag- en doelstellingen. Het onderzoek vindt meestal plaats voorafgaand aan de verbouwing en mag tot op zekere hoogte destructief zijn. Het voordeel van deze vorm van onderzoek is dat de onderzoeker, omdat het voorafgaand aan de verbouwing plaats vindt, de aannemer niet in de weg loopt en dus de voor het onderzoek meest efficiënte werkvolgorde kan aanhouden. Het doel kan zowel zuiver wetenschappelijk zijn als een

combinatie van wetenschap met adviezen bij de restauratie.

- **Waarneming tijdens een verbouwing.** Deze vorm staat parallel met de archeologische waarneming in een bouwput. De onderzoeksplanning en omvang worden grotendeels bepaald door de mogelijkheden, die de aannemer biedt en ook de doelstellingen zijn hieraan aangepast. Het nadeel van deze vorm van onderzoek is dat het meestal maar kort duurt en men afhankelijk is van de aannemer. Daardoor kan meestal niet systematisch volgens een vraagstelling worden gewerkt maar moet de bouwhistoricus overal, waar gegevens tevoorschijn komen, zoveel mogelijk documenteren. Een dergelijk onderzoek kan zowel een zuiver wetenschappelijk doel als ook een beperkt adviserende functie hebben.

- **Inventarisatie.** De inventarisatie komt zowel in de archeologie als in de bouwhistorie voor. Bij een inventarisatie worden alle gegevens verzameld die door non-destructief onderzoek verkregen kunnen worden. Dit houdt onder andere in: het documenteren van alle bouwhistorisch relevante gegevens in een pand, die permanent in het zicht zijn en het bij elkaar brengen van gegevens, die in het verleden bij onderzoek of verbouwingen naar voren zijn gekomen. Daarnaast wordt bij een archeologische inventarisatie al het relevante kaartmateriaal bestudeerd. Zowel voor archeologie als voor bouwhistorie geldt dat het de voorkeur heeft om standaard, ruim van te voren, inventarisaties te maken van potentieel interessante gebieden. Er kan zo een redelijk overzicht worden verkregen over het voorkomen en de verspreiding van historisch interessante relicten en bovendien kan zo vroegtijdig en efficiënt op mogelijke bedreigingen worden ingespeeld.

Conclusies

Samenvattend zal ik hieronder de belangrijkste stellingen of conclusies op een rijtje zetten:

- Bouwhistorisch onderzoek bestaat uit twee componenten: een wetenschappelijke component en een component, die gericht is op een adviserende taak bij restauraties en verbouwingen. Beide vormen komen doorelkaar heen voor en sluiten elkaar niet uit.
- De wetenschappelijke bouwhistorie is een historische wetenschap met als doel het menselijk handelen in het verleden te bestuderen. De gebouwde omgeving is daarbij de voornaamste bron. Deze

component van bouwhistorisch onderzoek heeft veel gemeen met de archeologie.

- Net als van een archeoloog moet een opdrachtgever van een bouwhistoricus een wetenschappelijk resultaat verwachten en daar ook financiële consequenties aan verbinden.

- De minimale eis die aan ieder bouwhistorisch onderzoek gesteld mag worden is dat ze wetenschappelijk verantwoord gebeurt en aan bepaalde voorwaarden voldoet met betrekking tot uitvoering, vraagstelling en documentatie.

- Parallel met drie soorten archeologisch onderzoek zijn drie soorten bouwhistorisch onderzoek te onderscheiden: uitgebreid bouwhistorisch onderzoek, een bouwhistorische waarneming en een bouwhistorische inventarisatie.

Al deze punten staan uiteraard open voor discussie en ik hoop dat een dergelijke discussie kan bijdragen tot de ontwikkeling van een bouwhistorische theorie.

Ronald van Genabeek

1. Steehouwer, K.J., 'De ontwerp-richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek (discussiestuk)', *Nieuwsbrief Bouwhistorie*, 1 (1992), 3-7.

Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorisch onderzoek kan omschreven worden als: het onderzoeken van een gebouw, een conglomeraat van gebouwen of een groep van gebouwen of bouwwerken, voornamelijk door analyse van het gebouw of bouwwerk zelf, maar ook door bronnenstudie, teneinde een beter inzicht te krijgen in de ontwikkelingsgeschiedenis van een gebouw, een groep van gebouwen of een bouwproces. Bij een enkel gebouw kan dit worden gezocht van de bovenkant van de nok tot aan de onderkant van de fundering. Bij deze analyse zal niet alleen worden gestreefd naar een relatieve chronologie, maar ook naar een absolute datering van de verschillende bouwfasen en een interpretatie van de gevonden bouwkundige verschijnselen. Het onderzoek zal tevens gericht dienen te zijn op het onderkennen van bouw- en constructiefouten en -aantastingen, het opsporen van de oorzaken en het aandragen van mogelijke oplossingen.

Het onderzoek dient tevens om beter inzicht te verkrijgen in oude constructie-

en afwerktechnieken om het restauratievak te verbeteren.

Plaats van het onderzoek: gezien de eis van een grondige kennis van de samenstellende onderdelen van een gebouw, het bouwproces en de bouwtechniek is het bouwhistorisch onderzoek eerder een bouwdiscipline dan een historische discipline.

Vakbekwaamheidseisen: een opdrachtgever moet van een bouwhistoricus tenminste het volgende kunnen eisen:

1. In staat zijn een analyse te maken van de ontwikkelingsgeschiedenis van een gebouw of bouwwerk.
2. Een gebouw of bouwwerk zelfstandig op te meten en uit te tekenen.
3. In staat zijn bouwkundige tekeningen te lezen en zich hieruit een ruimtelijk beeld van een gebouw te kunnen vormen.
4. Een historisch waardeoordeel te geven over een gebouw.
5. Een uitspraak te doen over de technische en functionele onvolkomenheden van een gebouw.
6. Funderingsonderzoek te verrichten of te laten verrichten met inachtnaam van de vereisten van het oudheidkundig bodemonderzoek.
7. Ontmantelingswerkzaamheden van een gebouw uit te voeren of te laten uitvoeren, met inachtnaam van de geldende veiligheidsaspecten voor mensen en gebouwen.
8. Voldoende kennis te hebben van natuurwetenschappelijke dateringsmethoden.
9. In staat zijn een stedbouwkundig historische en functionele analyse te verrichten.
10. Kunnen opstellen van een inventarisatielijst van bouwkundig of cultuurhistorisch belangrijke panden of structuren met redengevende omschrijvingen.

Het bouwhistorisch onderzoek kan in twee hoofdgroepen worden onderverdeeld:

1. Het onderzoek aan het gebouw zelf: **extra-muraal onderzoek**, en
2. Het onderzoek naar geschreven, gedrukte en getekende bronnen: **intra-muraal onderzoek**.

Het extra-muraal onderzoek wordt ook wel aangeduid met de term **bouw-archeologie**, het nauwkeurig onderzoeken van muurwerk naar bouwgeschiedenis en bouwsporen wordt ook wel **muurwerk-archeologie** genoemd. Het onderzoek van de ondergrond kan dan aangeduid worden als **bodem-archeologie**.

Voor de analyse van bestaande gebouwen kan de volgende hoofdingeling gebruikt worden:

- pré-restauratief (vóór aanvang van de restauratie)
- restauratief onderzoek (tijdens de bouwwerkzaamheden)
- non-destructief
- destructief onderzoek
- extra-muraal onderzoek (in het veld)
- intra-muraal onderzoek (binnen het laboratorium c.q. werkkamer).

Hugo Knook

Korstmossen en muurbloempjes

BLIJDESTIJN, R.K.M. en **R. STENVERT**, *Bouwstijlen in Nederland (1040-1940)* (Utrecht/Antwerpen 1994).

CLERCQ, L. de, 'Het materieel-technisch onderzoek in de kathedraal' in: *Bouwen aan bouwgeschiedenis; recent onderzoek naar de bouwchronologie van de Antwerpse Onze-Lieve-vrouwekathedraal* (Antwerpen 1994), 57-68.

DEVOS, P., *De Sint-Eligiuskerk te Eine; Een romaanse kollegiale en haar crypte* (Gent 1993).

DOPERÉ, F., 'Evolutie van de bouwwerf van de gotische Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen op basis van de steenhouwtechnieken en van de steenmerken', in: *Bouwen aan bouwgeschiedenis; recent onderzoek naar de bouwchronologie van de Antwerpse Onze-Lieve-vrouwekathedraal* (Antwerpen 1994), 29-54.

KOLMAN, C en **R. STENVERT**, 'Nieuwe vormen en traditionele bouw: Het Vleeshuis te Kampen in het midden van de 16de eeuw', *Bulletin KNOB* 93 (1994) 81-199.

MEISCHKE, R., 'Het Amsterdamse fabrieksambt van 1595-1625', *Bulletin KNOB* 93 (1994) 100-122.

PRINS-SCHIMMEL, M.A. en **R. STENVERT**, 'Ingrijpend verfraaid: de bouwgeschiedenis van de Hof van Flodorf', in: *Wijnhuisfonds: Jaarverslag 1993* (Zutphen 1994) 30-43.

SCHULTE, T., *De Grote of Eusebiuskerk te Arnhem; Het ijkpunt van de stad* (Utrecht 1994).

VRIES, D.J. de, *Bouwen in de late middeleeuwen; Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht* (Utrecht 1994).